

3. Natur, plats och kolonialism

NATUREN ÄR DETTA som är självklart och på samma gång obegripligt, som å ena sidan finns överallt, å andra sidan alltid är någon annanstans, där man – eller mer specifikt människan – inte är. Detta kapitel ägnas naturen som idé och social konstruktion och syftet är att utforska vilken roll föreställningar om naturen spelar för platsskapande i koloniala sammanhang generellt sett.

Kapitlet är disponerat så att konstruktioner av naturen över tid presenteras, varefter ett kritiskt perspektiv anläggs på föreställningar om naturen med särskilt fokus på koloniala kontexter. Efter detta diskuteras begreppet *plats* med ett särskilt fokus på språkligt platsskapande. Slutligen operationaliseras vissa av begreppen, vilket genererar ett avslutande batteri av frågor att ställa i utforskandet av platsskapande i nybyggarkoloniala kontexter, där naturen står i centrum.

3.1 Naturen som idé och konstruktion

Hur används begreppet *natur* i dagligt tal idag? Valfri ordbok ger vid handen att ordet ofta används om sådant i världen som uppfattas som mer eller mindre opåverkat av människan.¹ En fyllig beskrivning av denna typ av användning ges i Svenska Akademiens ordbok:

Natur ss. beteckning för den människan omgivande fysiska, kroppsliga världen med däri inneboende krafter; vanl. med särskild tanke på jordklotet (med den omgivande atmosfären); ofta ss. generell beteckning för de delar av jordens yta som icke upptagits av bebyggelse o. dyl. l. för den fysiska verklighet (inom ett visst område) som icke är människovärk; stundom med tanke företrädesvis l. enbart på växtligheten l. det levande. (SAOB, N-197, bet. 10.)

¹ Se exempelvis Svensk ordbok (webbupplagan, uppslagsord natur): ”den del av den omgivande verkligheten som inte är skapad av människan” (Information hämtad 2021-05-25).

Denna beskrivning av ordet *natur* inskränker sig till den materiella världen, och gör just skillnad mellan sådant som utgörs av ytor som upptagits av bebyggelse eller annat som skapats av människan och *det andra*, som alltså är naturen. När ordet *natur* eller *naturen* används i dagligt tal är det ofta med just en betydelse av detta slag.

Ett annat viktigt komplex av betydelser knutet till detta ord, och som också beskrivs i SAOB (ibid., betydelse 1), syftar på sådant som ses som inneboende, medfött eller ursprungligt – dvs. ”någots natur”.² En sådan användning – och det härtill relaterade adjektivet *naturlig* – medför ofta värderingar: om något har en inneboende natur, ett slags essens, ligger det nära till hands att se detta som ett slags idealtillstånd, som bättre än det som avviker från detta tillstånd. På liknande sätt blir det naturliga högre värderat än det som inte uppfattas som naturligt, det vill säga det onaturliga.

Idén om naturen som något skilt från människan och det mänskliga har en lång historia. I *The Idea of Wilderness: From Prehistory to the Age of Ecology* (1991) presenterar filosofen Max Oelschlaeger huvuddragen i utvecklingen av en västerländsk natursyn. Han tar avstamp i paleolitiska jägar-samlare-kulturer, som han menar troligen förstod naturen som bland annat något feminint och levande, och att djur, växter och landet självt var heliga (ibid., s. 12).

Den moderna tidens natursyn tar, enligt Oelschlaeger, sin början i den neolitiska revolutionen, övergången till en ekonomi baserad på åkerbruk och boskapsskötsel, samt framväxten av de sumeriska och egyptiska högkulturerna (ibid., s. 95). Han följer sedan tankeströmningarna och de sociala förändringar som påverkat natursynens utveckling, och sammanfattar det hela på följande vis:

The Pre-Socratics intensified the separation by making nature an object of intellectual study; the paragons of Athens reanimated the natural world, conceiving of nature as organic and self-moving, yet they divorced the essence of our humanity (psyche) from nature. Judeo-Christianity both desacralized nature—since only God was divine—and raised humans above it, thinking the world God’s gift to his most favored creation: man. The scientific and industrial revolutions were the ultimate realization of the alchemist’s dream: through science the biological and physical

² Svensk ordbok (webbupplagan, uppslagsord *natur*): ”inneboende, grundläggande egenskap (hos person el. företeelse)”. (Information hämtad 2021-05-25.)

world was conceptualized as a machine that could be understood simply as so many atoms of matter-in-motion. [...] Modernism thus completes the intellectual divorce of humankind from nature. (Oelschlaeger 1991, s. 95–96.)

Oelschlaeger använder här alkemismen som metafor för en strävan att genom vetenskap, teknologi och liberal demokrati förvandla värdelös vildmark till industrialiserad och demokratisk civilisation.

Neil Evernden diskuterar *The Social Creation of Nature* (1992), och utgår ifrån antika Greklands *phýsis* i betydelsen 'allting', ett begrepp som efterhand utvecklar betydelser där naturen utgör något avgränsat – skilt från exempelvis Gud eller människan (ibid., s. 56). Evernden ser en avgörande förändring i människans förståelse av naturen och sig själv i relation till den i och med den italienska renässansen. Från medeltidens empatiska och antropomorfiska förhållningssätt till naturen, där människan – förvisso skild från naturen – identifierade sig med den och utläste symbolisk betydelse – signaturer – ur vilka det gick att utläsa Guds vilja (t.ex. 1992, s. 41) följer med renässansen något helt annat. Hittills hade människans förståelse av naturen som något skilt från henne själv inte fått särskilt stora konsekvenser, men nu började naturen förstås som ett system styrt av lagar och nödvändighet, som kunde förstås med hjälp av matematik och förnuft, och människan flyttade sig från att identifiera sig med naturen till positionen som främling och fristående observatör (ibid.).

Man kan mycket schematiskt säga att människan genom denna utveckling positionerar sig själv längre och längre bort från naturen, som objektiv betraktare och som aktör med möjlighet att påverka naturen, samt att naturen i sig förlorar heliga, besjälade egenskaper, till förmån för en mer mekanistisk natursyn, där materian lyder under strikta orsakssamband.

Den moderna tidens natursyn har fått motreaktioner. Oelschlaeger lyfter fram vetenskaplig och filosofisk kritik samt reaktioner från romantikerna. Gemensamt för dessa var att man i stället för att se naturen som en maskin, framhöll idén om naturen som organism (ibid., s. 98, 129). Exempelvis avfärdade romantikernas litterära och konstnärliga perspektiv den mekanistiska natursynen och värderade en omedelbar, personlig och känslomässig relation till naturen, där naturen var vild och mystisk och där Guds närvaro kunde skönjas i naturens skönhet (ibid., s. 98f.).³

³ Oelschlaeger refererar till en annan bok av Evernden, nämligen hans *Natural Alien* (1985).

Idag framförs kritik från ett ekologiskt perspektiv, och man hävdar att den mekanistiska och dualistiska natursynen legitimerar en ekologiskt ohållbar utveckling: miljöförstöring, förlust av biodiversitet samt global uppvärmning ses som resultat av just detta.⁴ En annan typ av kritik riktar in sig på de sociala orättvisor som går att koppla samman med denna natursyn. Exempelvis har man sett på detta ur ett feministiskt perspektiv och belyst och problematiserat samband mellan förståelsen av naturen och konstruktionen av manlighet och kvinnlighet (se Haraway 2003). I den inflytelserika boken *Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution* (1980) kopplar Carolyn Merchant ihop den mekanistiska natursynen med kvinnlig underordning och miljöförstöring: vetenskap, teknologi och kapitalistisk produktion gavs möjlighet att dominera naturen när naturen förstods som kvinnlig och passiv. När hon långt senare, i en artikel från 2006, återvänder till tankarna i boken vidhåller hon denna position:

I would still argue, casting nature in the female gender (both then and now) legitimates the treatment of nature in ethically questionable ways. (Merchant 2006, s. 529.)

Latimer & Miele (2013, s. 16) beskriver det i stället så att dualismen naturkultur utgör ett slags nexus för orättvisa dikotomier, exempelvis ojämlika maktförhållanden mellan femininitet och maskulinitet.

Ett anslutande tema är sambanden mellan konstruktioner av naturen och koloniala skeenden, vilket diskuteras i följande avsnitt.

3.2 Natur och kolonial diskurs

Koloniala skeenden omgärdas av texter och muntligt språkbruk som på olika sätt legitimerar den koloniala maktordningen, så kallad. *kolonial diskurs*, här förstått som ”production and codification of knowledge that underwrites and legitimates the deployment of Western power over colonial subjects” (Willems-Braun 1997, s. 4). Det har visat sig att koloniala diskurser ofta är intimt sammanflätade med synen på naturen, och här följer en genomgång av ett urval studier på området.

En forskare som belyst just hur synen på naturen spelar in i koloniala

⁴ Det är exempelvis mot den bakgrunden Neil Evernden (1992) kritiskt granskar den sociala konstruktionen av naturen.

skeenden är Mary Louise Pratt (2008). Hon ser Linnés *Systema Naturae*, publicerad första gången 1735, och senare *Philosophia Botanica* (1751) och *Species Plantarum* (1753) som starten på ett europeiskt kunskapsprojekt där naturen systematiseras och ordnas i ett vetenskapligt system, genom vilket kaos blir till ordning – *naturalhistorien*. Språket för denna ordning är primärt latin, och systemet lyfter ut djur och växter ur världen, ur de lokala kontexterna, och placerar dem i en ny kunskapsformation där värdet består just av ordning (se Pratt 2008, s. 32). Hon studerar bland annat reseskildringar i linneansk anda, där texterna i mångt och mycket går ut på att dokumentera geografi, flora och fauna med bas i det visuella, och i vilka naturen delas upp och specificeras och konverteras till naturalhistoria (ibid., s. 51). I denna typ av naturalhistorisk kolonial diskurs tenderar urfolks kunskap om och syn på naturen att skjutas undan till förmån för ett kunskapssystem som stödjer kolonistörernas verksamhet. Pratt analyserar bland annat Linnélärjungen Anders Sparrmans skildringar av resor till bland annat Godahoppsudden (1783).⁵ När Sparrman exempelvis lyfter fram och beskriver växten cannabis, är det inte växtens roll i inhemska seder och bruk som lyfts fram, utan att kolonistörerna bland annat använder den till att göra säckväv, segelduk och tågvirke (Pratt 2008, s. 51). Naturalisten Sparrmans linneanska sätt att förstå naturen på kontrasteras i skildringarna även mot bosättarnas (boernas) natursyn, där Sparrmann exempelvis tillhandahåller de enligt honom korrekta namnen på vissa insekter i stället för benämningar på afrikaans (ibid., s. 54).⁶ Ett liknande åsidosättande av urfolks föreställningar om naturen menar geograferna Johnson & Murton (2007, s. 122f.) präglar de första beskrivningarna av Australasien i slutet av 1700-talet. Generellt om denna koloniala syn på naturen skriver Adams:

Colonialism favoured modern techno-scientific knowledge over folk knowledge, and privileged centralized and formalized ways of knowing nature over localized and informal ways. (Adams 2003, s. 42.)

⁵ Sparrmans skildringar publicerades 1783 på svenska och åren efter på tyska, engelska, holländska och franska.

⁶ I en scen viskar en afrikansk tjänare till den boerska husfrun att Sparrmans hatt var full av ”kleine bestjes”, dvs. ’små bestar’ – Sparrmann hade använt hatten till att samla in insektsspecimen. Pratt påpekar att heteroglossin hos Sparrmann är kraftfull i det att den för samman husfrun och den afrikanska tjänaren i en och samma kategori, de vetenskapligt oinsatta (se Pratt 2008, s. 54).

Inte bara urfolkens natursyn åsidosätts i kolonial diskurs, utan Pratt menar att även de själva ofta reduceras till ett slags "ghostly presence" i skildringarna av koloniala områden: de finns där, men som objekt för etnografisk beskrivning, berövade sina egna historiker och kontexter och utan egen kultur (Pratt 2008, s. 51f.).

Ett återkommande drag i kolonial diskurs är just att naturen framställs utan mänsklig närvaro, agens och historia, som ett slags öde vildmark. Ett sådant *terra nullius*, ingenmansland, möjliggör kolonisation på ett helt annat sätt än om platsen redan var bebodd och marken redan användes av människor i det dagliga livet. Ett belysande exempel på detta är Bruce Willems-Brauns studie av hur skogsindustrin respektive miljörörelsen under 1990-talet beskriver den tempererade regnskogen i British Columbia, Kanada (1997; se äv. Braun 2002). Han menar att båda sidor, trots att de argumenterar för helt olika handlingsalternativ, bygger på så kallade *begravda epistemologier* av kolonial karaktär – där de koncept och kategorier som debatteras *de facto* osynliggör urfolk: "what counts as 'nature' today is often constituted within, and informed by, the legacies of colonialism" (Willems-Braun 1997, s. 5). För att närma sig dessa begravda epistemologier blickar Willems-Braun 1997, s. 5, kursiv i original). tillbaka i tiden och studerar skrifter av geologen, tillika amatöretnologen, George Dawson som på 1870- och 80-talet reste med Kanadas geologiska undersökning. Willems-Braun lyfter särskilt fram uppräknandet som en viktig representerande praktik (ibid., s. 13). Det som observeras i Dawsons texter, exempelvis växter, djur och stenar räknas upp, och geologin klassificeras i vetenskapliga kategorier. På motsvarande sätt inkluderas även urfolken i denna deskriptiva uppräknning, där fysiska kännetecken, den sociala organisationen, religionen etc. nedtecknas. Genom vissa specifika kunskapsdomäner möts, organiseras och uppräknas landskapet (Willems-Braun 1997, s. 13).

Urfolken osynliggörs alltså inte i Dawsons texter, tvärtom beskrivs de mycket detaljerat (Willems-Braun 1997, s. 16), men de frikopplas från landskapet och fixeras inom vissa områden, exempelvis byar. Utanför dessa områden finns bara tom natur som urfolken endast rör sig över, utan att efterlämna vare sig spår eller krav på ägande. Willems-Braun menar att denna koloniala diskurs å ena sidan delar upp området i primitiva delar, där urfolken befinner sig, och å andra sidan moderna, dynamiska delar, där den framväxande kanadensiska nationen återfinns

(Willems-Braun 1997, s. 12). Det som osynliggörs i detta är relationen mellan urfolken och omgivningen:

Dawson's textual divisions and rhetorical displacements were, in effect, agents of *detritorialization*, rendering invisible existing relations between native peoples, their immediate surroundings, and the complex cultural/political institutions that organized these relations. (Willems-Braun 1997, s. 18.)

Det är alltså epistemologier av detta slag som Willems-Braun menar finns begravda i konventionella kategorier som *natur*, *resurs* och *nation*, kategorier som levt vidare och som används av olika aktörer långt senare.

Liknande exempel på kolonial diskurs, men från Australien, diskuteras av Buchan & Heath (2006), som menar att kolonial diskurs om urfolks sociala strukturer och relation till markerna konstruerade en logik utifrån vilken kontinenten Australien kunde definieras som just *terra nullius*, det vill säga land utan ägare. Denna koloniala diskurs hämtade, enligt Buchan & Heath, argument från exempelvis John Lockes idéer om naturtillståndet, vilket präglades av vildhet. Urfolk förpassas i denna diskurs till detta naturtillstånd, som i sin tur ställs som motpol till en hierarkiskt överordnad civilisation, vilken representerades av det vita västerländska civilsamhället. I detta tänkande baserades det privata ägandet på just civilsamhället, vilket medför att även om urfolk fanns på platsen, ansågs de sakna äganderätt till markerna. I ena änden av skalan återfinns alltså naturtillståndet, präglat av vildhet, och i den andra det europeiska vita västerländska civilsamhället, vars dominerande relation till markerna utgjordes av bofasthet och jordbruk. I den koloniala diskursens logik kunde kolonisationen utifrån detta starkt hierarkiska förhållande förstås som att urfolken räddades från ett vilt naturtillstånd, det vill säga kolonisationen blev ett slags gåva till de koloniserade. Buchan & Heath menar att delar av denna koloniala logik – där kolonisationen legitimeras genom att den gav civilisation och nya levnadssätt till Australiens urfolk – även aktualiserats i samtida diskurser, som en nationell reaktion mot olika kritiska perspektiv på Australiens koloniala historia (2006, s. 6).

Även Seawright (2014) diskuterar det hos John Locke grundade västerländska kunskapssystemet och hur det influerat koloniala skeenden runt om i världen. Seawright menar att detta kunskapssystem låg bakom att nordamerikanska urfolks marker, inte bara togs i anspråk med avseende på ägande, utan transformerades i grunden:

This expropriation was not a simple land theft, but a reconstitution of land. The way nature was perceived, understood, and interacted with was transformed at the most fundamental levels. The infinitely complex and diverse world that falls under the umbrella term *nature* (human animals, more-than-human animals, plants, soil, watersheds, air, minerals, streams, etc.) was now understood according to the logic of capitalism. (Seawright 2014, s. 563.)

Seawright menar att definitionen av en person hos Locke inbegriper någon som är ”self-owing, nature-appropriating, rights-bearing” (2014, s. 567) och att förståelsen av urfolks avsaknad av ägande förpassar dem till naturens domän, och därmed till en position som domineras av den ideala vita europeiska bosättaren.

Ett karakteristiskt sätt att närma sig naturen på utifrån det koloniala projektet och som avspeglar sig i kolonial diskurs, är att antingen *tämja* och *civilisera* en vild och primitiv natur (se Lines 1991), eller att omforma naturen till att bättre tjäna mänskliga behov. Det sistnämnda särskilt med avseende på vattenresurser (Adams 2003, s. 23).

I diskussionen av kolonial diskurs har man också uppmärksammat ortnamnen och namngivningsprocesser: det är exempelvis vanligt att lokala namn ersätts av nya när ett område koloniserar, något som kallats toponymisk kolonialism (*toponymic colonialism*) (se Helander 2014, s. 328 och där anförd litteratur). När ett namn ersätter ett annat skrivs makt- och identifikationsdiskurser in i topografien, och i koloniala sammanhang rubbar de nya namnen urfolkens relationer mellan historia, kultur, identitet och plats (Nash 1999, s. 460). Även Smith lyfter fram just det koloniala benämmandet av platser som en mycket kraftig störning av urfolkens relation till platser och som en del i ett beslagtagande av fysiskt utrymme (1999, s. 51). Toponymisk kolonialism kan beskrivas som att naturen och markerna lösgörs från ett befintligt mänskligt sammanhang, det vill säga det skapas ett *terra nullius*, land utan ägare, varpå denna öde vildmark, eller rena natur, kan tas i anspråk och benämnas.

3.3 Natur som kultur – kultur som natur

I en strävan efter att bland annat synliggöra urfolks närvaro och agens i naturen och att dekonstruera ojämlika maktförhållanden, exempelvis mellan kvinnlighet och manlighet, har olika försök gjorts att bryta upp eller nyansera dualismen människa–natur. Donna Haraway (1991; 2003) har myntat begreppet *naturcultures* som syftar till just att upplösa den dualistiska natursynen, och därmed öppna för alternativa sätt att förstå den värld vi lever i – och oss själva i den. Naturen kan inte stå utanför kulturen och kulturen kan inte stå utanför naturen. Latimer & Miele (2013) uttrycker detta på följande vis:

For example, the shift to the natureculture perspective lets us see, first how there is no 'nature' that is not touched by what humans do as well as think and, second, that there is no part of being human that is unaffected by its material interaction with other materialities. (Latimer & Miele 2013, s. 16.)

Den australiensiska filosofen Val Plumwood (2006) ser dock en risk i det sätt på vilket begreppet *naturcultures* används, en risk att hamna i ett slags filosofisk idealism:

Aspects of the world prior to or unknown to the human sphere become inconceivable, as in idealism, and the human-identified 'semiotic' sphere takes on exaggerated importance as co-constitutor of the world. (Plumwood 2006, s. 144.)

Plumwoods huvudsakliga kritik i den citerade texten riktas mot ett annat begrepp, som används flitigt inom forskningen, nämligen *kulturlandskap*.⁷ Detta begrepp har vunnit i popularitet, delvis som reaktion på naturvetenskapens reducering av verkligheten till enbart natur, och som metod att bli kvitt koloniala föreställningar om orörda landskap, *terra nullius*, och att i den processen synliggöra urfolkens närvaro. Plumwood menar att begreppet inbjuder till att icke-mänsklig agens nedtonas eller helt göms till förmån för mänsklig agens och kreativitet, och att verkligheten reduceras till blott kultur – ett slags naturskepticism (2006, s. 119).

Över huvud taget begreppet *landskap*, menar Plumwood, favoriserar ett visuellt perspektiv, på bekostnad av andra sätt att skaffa sig kunskap om ett område: ”for example, by walking over it, or by smelling and tasting its

⁷ På engelska *cultural landscape*.

life, from the perspective of predator or prey” (2006, s. 123). Hon förespråkar användningen av engelska *land* i stället för *landscape*, och på svenska kan man använda *mark(-er-na)* eller *landområde (-n)*.

Plumwood menar att i en tid av ekologiska kriser behövs en ny dialektik där vi både avnaturaliserar vissa förhållanden som uppfattas som naturliga, men som i själva verket döljer mänskliga sociala relationer, samtidigt som andra förhållanden i stället behöver naturaliseras. I den processen kan naturens egen agens synliggöras, exempelvis genom de ekosystemtjänster som naturen tillhandahåller (Millenium Ecosystem Assessment 2005). Det kan i det första fallet exempelvis röra sig om både föreställningar om naturlighet, exempelvis vad gäller kvinnlighet och manlighet, men också döljande av urfolks närvaro och agens i markerna (Plumwood 2006, s. 132f.)

De tankemodeller som beskrivits ovan och som positionerar urfolk nära naturen, utanför civilisation och samhällsutveckling, har idag en parallell i föreställningen om urfolks unika relation till naturen. Valkonen & Valkonen (2014) menar att man bör skilja mellan en diskursiv abstraktion av samisk relation till naturen och samiska lokala och praktiska relationer. Den förstnämnda abstraherar såväl samisk kultur som naturen till singulara enheter och används politiskt – exempelvis i kritik av västerländska förment ohållbara naturrelationer – samt i konstruktion av samisk identitet. De lokala praktiska relationerna till naturen är i stället erfarenhetsbaserade och består av många olika relationer; dessa berättar något om liv och praktiker hos människor som bor i specifika områden (Valkonen & Valkonen 2014, s. 38). Den diskursiva generaliserande idén om exempelvis samisk kulturs unika relation till naturen tillåter inte variation och utveckling och skapar ett ifrågasättande av samiska grupper och individer som inte uppfyller kraven på autenticitet (ibid.). Valtonen & Valtonen menar att man i alla studier av relationer till naturen måste fråga sig vad som konstituerar den natur med vilken relationen konstrueras: specifika praktiker eller generella attityder (2014, s. 36).

3.4 Plats och platsskapande

Ett sätt att utöka förståelsen av föreställningar om naturen i koloniala sammanhang är att inordna diskussionen under idén om plats. Begreppet *plats* förstås här i vid betydelse som ett visst läge i rummet, med en

viss materiell sammansättning och som försetts med betydelse (jfr Cresswell 2009, s. 176). Geografen Yi-Fu Tuan uttrycker sig på följande vis: "What begins as undifferentiated space becomes place as we get to know it better and endow it with value" (1977, s. 6). En plats kan vara liten, exempelvis ett gathörn i en stad eller en favoritsten att fiska ifrån och den kan vara stor och omfatta en stad, region, nation eller hela jordklotet – och allt däremellan. Den betydelse som utgör platsen kan delvis vara individuell, samtidigt som den ofta delas av många, exempelvis inom ett visst kulturellt eller socialt sammanhang.

Agnew (2011) sammanfattar den digra kulturgeografiska litteraturen om begreppet *plats* och lyfter fram tre dimensioner som återkommer bland de många teoretiska positionerna. Den första dimensionen betonar platsen som ett specifikt läge som står i relation till andra sådana lägen genom exempelvis interaktion och rörelser mellan dem (ibid., s. 326). Agnew tar upp städer och bosättningar som exempel, vilka han menar brukar förstås som system av platser där mobilitet är en inherent egen-skap i relation mellan dem (ibid.). Den andra dimensionen tar fasta på plats som en samling vardagliga aktiviteter, där sociala interaktioner formar värderingar, attityder och beteenden, och han ger exempel, som arbetsplatser, hem, gallerior, kyrkor etc. (ibid.). Den tredje dimensionen betonar plats som identifikation med en unik gemenskap, ett unikt landskap eller moralisk ordning, eller en känsla av att höra till en viss plats (ibid., s. 327). Den sistnämnda dimensionen innefattar de emotionella kopplingar som människor skapar till platser, en mångfasetterad dimension som i litteraturen beskrivs med många olika begrepp, exempelvis *platsidentitet*, *känsla för plats* och *platsanknytning* (Hidalgo 2013, s. 252).⁸

3.5 Språkligt platsskapande

Skapandet och omskapandet av plats pågår ständigt och på olika sätt; vi interagerar exempelvis materiellt med platser och skaffar oss platsbundna erfarenheter med hjälp av våra sinnen, men också indirekt genom konst och språk etc. (Tuan 1977, s. 6). Just språket, menar Tuan (1991), spelar en avgörande roll för skapandet av en plats, och detta sker på en mängd olika sätt. Genom exempelvis samtal om platser skapar och förmedlar vi

⁸ På engelska *place identity*, *sense of place* och *place attachment* (Hidalgo 2013).

tolkningar och föreställningar som kan ge en plats viss karaktär – en och samma plats kan upplevas som antingen fylld av värme och ljus eller som mörk och olycksbådande – allt givet hur vi i samtal fyller platsen med innehåll (ibid., s. 690). Tuan menar att ord har makt att lyfta fram dolda erfarenheter och att skapa platser och att språket som system innebär möjligheter och begränsningar (ibid., s. 685f.).

Genom språkliga representationer, det vill säga resultatet av språk som används inom en viss kultur för att skapa mening (Hall, Evans & Nixon (red.) 2013, s. 45), tar vi del av andra människors erfarenheter och tankar: exempelvis läser vi om platser i böcker, tidningar och på webbsidor och får information om platser från radio, tv och film.⁹ Språkliga representationer av detta slag är en central del av uppbyggnaden av platsens kollektiva betydelse. En viktig aspekt av detta kollektiva platsskapande är att det är en del av sociala sammanhang, och av andra sociala processer och strukturer (se Harvey 1993, citerad i Cresswell 2009, s. 173). Detta innebär att platsskapandet påverkas av – och påverkar – maktrelationer, exempelvis knutna till kön, etnicitet och klass.

Våra egna konkreta erfarenheter tillsammans med språkliga representationer av platsen bidrar alltså till att forma våra föreställningar om platsen, föreställningar som vi också kommunicerar till andra i form av nya representationer. Allt detta sammantaget, såväl individuella som kollektiva föreställningar och representationer, är del av den betydelse som utgör själva platsen: ett läge i rummet som avgränsats och försetts med betydelse.¹⁰

Olika språkliga representationer av plats har olika grad av beständighet. Samtal har en flyktig karaktär, även om de kan göra varaktigt intryck på samtalsdeltagarna, medan andra typer av muntligt språk är knutet till platser på ett mer beständigt sätt, exempelvis de nyss diskuterade ortnamnen, samt namn på enskilda byggnader, torg etc. Ett annat exempel på muntliga, men relativt sett beständiga språkliga representationer av plats, är så kallade platsbundna narrativer, exempelvis sägner; sådana

⁹ Visuell representation av plats är också det en viktig tematik som dock inte diskuteras här.

¹⁰ Givetvis ingår i platsskapandet även en materiell dimension (Cresswell 2004, s. 30): träd fällt, vattendrag leds om, vägar och byggnader uppförs, förändras och rivs, för att nämna några exempel. Sådana processer förändrar givetvis platsen, dess innehåll och betydelse, och är dessutom alltid på något sätt ett resultat av detsamma.

stärker människors band till platserna (Tuan 1991, s. 686), och de händelser som skildras i dessa berättelser blir på ett sätt integrerade delar av de platser de utspelar sig på (Nuttall 1992, s. 54; se Andersson 2013a).

Den beständighet som återfinns hos ortnamn och platsbundna narrativer delas även med nedtecknade skildringar av platser, exempelvis reseskildringar, skönlitteratur, olika typer av kartläggningar, etc. Dessa har stor potential att inte endast få bred spridning, utan också att leva vidare och därmed att under lång tid influera skapandet av platsen. Tuan lyfter fram den upptäcktsresande, och dennas journaler och fältanteckningar som när de publiceras gör att de privata erfarenheterna av en plats får fäste i det allmänna medvetandet och når stabilitet och varaktighet (Tuan 1991, s. 688).

3.6 Natur, plats och kolonialism: operationalisering och analys

Hur kan man då operationalisera de insikter som här lyfts fram om naturens sociala konstruktioner, om naturen och kolonial diskurs samt om plats och platsskapande för användningar i analys av språkliga representationer av nybyggarkoloniala sammanhang? I det följande presenteras ett antal perspektivval och frågor som kan användas för detta.

En plats består delvis av de vardagliga aktiviteter som där sker, aktiviteter som präglar sociala interaktioner och formar värderingar, attityder och beteenden. Agnews exempel på sådant inkluderar arbetsplatser, hem, gallerior, kyrkor etc. (2011, s. 326). Denna platsdimension är överförbar till nybyggarkoloniala sammanhang likt de som är i fokus i föreliggande studie, och antar genom denna överföring även en hög grad av koppling till naturen. De vardagliga aktiviteterna i nybyggarkoloniala sammanhang inbegriper ofta praktiker som syftar till att nyttiggöra naturen på olika sätt. Det rör sig i de områden som studeras här exempelvis om fiske, jakt, höbärgning, renskötsel, röjning av åker etc. I sådana nybyggarkoloniala sammanhang finns det dessutom i regel minst två olika perspektiv ur vilka detta kan beskrivas: urfolkens och kolonisationsörernas. Som visats tidigare, med exempel från bland andra Mary Louise Pratt, tenderar kolonial diskurs att schematisera naturen utifrån kolonisationsörernas kunskapsperspektiv och i den processen kapa urfolkens band till markerna och radera deras historia. För att kunna utforska denna dimension av plats i koloniala sammanhang måste frågorna ställas vilka

dessa platsskapande vardagliga praktiker är och hur de positioneras i relation varandra, samt vilka värderingar, attityder och beteenden som formeras genom dem.

Plats är också relationer mellan specifika lägen – system av platser – exempelvis rörelser mellan dem. Agnews exempel är staden (ibid.), men också denna dimension går att överföra till de nybyggarkoloniala sammanhangen. Ett flertal ovan citerade forskare hänvisar till John Lockes idéer om ett naturtillstånd, som ställs som motpol till civilsamhället. Till att börja med utgör dessa två positioner ett slags extrem variant av en sådan relation mellan platser. Rörelserna emellan dessa platser kan exempelvis utgöras av kolonisationsresor till och ”erövring” av sådana av natur präglade platser. Exemplet från Kanada ovan (Willems-Braun 1997), visar dessutom att en relation av detta slag kan karakteriseras av olika utvecklingsgrader: den primitiva platsen, exempelvis byn till vilken urfolken är hänvisad, är endast primitiv i just relationen med den mer moderna och dynamiska civilisationen. Ytterligare en intressant aspekt av detta exempel är de omgivande markerna som urfolken i Dawsons texter rör sig över utan att lämna några bestående avtryck. Man kan fråga sig om denna natur, som ju endast utgör transportsträcka mellan platser, i sig ens utgör en plats, åtminstone vad avser just denna platsdimension? Många av de platser som i koloniala sammanhang bildar sådana nätverk av relationer och rörelser, utgör natur i högre eller mindre grad, såsom vattendrag, berg, myrar, skogar, men givetvis även olika typer av bebyggelse. I studiet av detta kan man fråga sig vilka relationer det finns mellan specifika platser, hur rörelserna mellan dem ser ut, om de exempelvis är präglade av kraft och våld (t.ex. erövring), om de rör sig åt båda hållen, eller endast från en plats till den andra, samt vilka det är som rör sig.

Diskussionen av platsskapande i koloniala sammanhang har att ta hänsyn till den i kolonial diskurs och ideologi så vanliga idén om *terra nullius*, det vill säga om natur som inte tagits i anspråk, som outnyttjad potential eller tillgång utan ägare. Denna dimension är givetvis sammanvävd med de två som hittills tagits upp: såväl de vardagliga praktikerna som relationer och rörelser mellan platser förutsätter mänsklig närvaro. All form av mänsklig aktivitet, allt som inte kan sorteras in under Lockes naturtillstånd, hotar att upphäva denna orördhet: exempelvis urfolks naturkunskap, manifesterad i terminologi och dagliga praktiker. Naturrens olika funktioner i socioekonomiska system, som föregår kolonisa-

tionen, motsäger tanken på att marken inte är tagen i anspråk och att den således är tillgänglig för nybyggare.

I utforskandet av denna dimension kan frågan ställas vilka aktiviteter, individer, grupper som upphäver tomheten och som befolkar markerna? Om representationer av tomhet, vildmark eller orörd natur skapas är det av vikt att belysa hur detta går till: när framställs naturen som vild och öde och när framställs den som befolkad av människor? Skapandet av både mänsklig närvaro och frånvaro sker på många olika sätt. I denna studie lyfts en specifik typ av språkliga representationer fram, som uppmärksammas tidigare inom forskningen, och som visar sig ha potential att särskilt synliggöra men också dölja grupperns närvaro i markerna: immateriella kulturarv såsom ortnamn och sägner.

Som nämnts är namngivning en central del i det språkliga platskapandet; när vi ger ett område ett namn avgränsas det från resten av världen, platsen individualiseras blir till något vi kan prata om som en enhet (Andersson 1994, s. 8; Cresswell 2004, s. 7ff.). Ortnamnen anknyter även till de båda platsdimensionerna som hittills tagits upp i detta avsnitt. Till att börja med berättar ortnamnen ofta om den dagliga verksamheten som pågår på en plats: namnet *Laxbäcken*, vare sig det används som naturnamn eller bebyggelsenamn, berättar om fiskets betydelse och *Starrmyran* låter oss veta att det starrgräs som vuxit där ansetts betydelsefullt och mest troligt bärgats som kreatursfoder. Ortnamnen sätter ofta fokus på något på platsen som går att relatera till mänsklig verksamhet,¹¹ och som redan nämnts utgör denna verksamhet i koloniala sammanhang ofta något slags nyttiggörandet av naturen. Det bör dock påpekas att ortnamn tenderar att leva över mycket lång tid, och att de för språkbrukarna till slut kan tappa denna typ av beskrivande koppling till platsen i fråga, exempelvis genom att praktiken som hänvisas till inte längre är i bruk. Ett språkligt material som bör nämnas här är de berättelser med namnförklaringar, så kallade folketymologier (Vikstrand 2008), som traderats i folkliga sammanhang. Dessa berättar en berättelse om namnet, men i än högre grad om platsen i fråga.

Ortnamnen är även knutna till den andra platsdimensionen som här tagits upp genom att de skapar relationer mellan platser: namnet *Storsjön* skapar möjliga kopplingar till en eller fler mindre sjöar, *Västerfjället* är

¹¹ Se Strid 1994 om ortnamn som kulturbärare.

relaterat till en specifik referenspunkt från vilken fjället betraktas, och möjligen till ytterligare ett fjäll som, betraktat från samma referenspunkt, befinner sig i ett annat väderstreck. Även namnens språkliga form skapar kopplingar till andra namn med liknande språkform, vilket blir särskilt framträdande i flerspråkiga områden. Två samiska ortnamn i ett sådant område skapar en sammanhållning mellan platserna på ett annat sätt än ett samiskt och ett svenskt namn skulle göra.

När det gäller utforskandet av platsskapande i koloniala sammanhang är alltså ortnamnen och ortnamnsnarrativer en givande ingång, bland annat genom frågorna: vilken grupps namn tillåts prägla platserna och hur framställs relationen mellan konkurrerande ortnamn?

Den tredje dimensionen som Agnew lyfter fram handlar om gemenskap, om en känsla av att höra till en viss plats och om emotionella kopplingar till platser (2011, s. 327). Denna dimension kan vara svårare än de övriga två att närma sig utifrån språkliga representationer eftersom det till stor utsträckning handlar om individuell och kollektiv identitet, vilka är teman som kan vara svårt att sätta ord på. Platserns emotiva aspekter kan åtminstone delvis sägas vara ett aggregat av de övriga dimensionerna: känslan av samhörighet med en plats, att höra till en plats, påverkas av vilka platsens vardagliga aktiviteter är och om man känner sig inkluderad i dessa eller inte. Vi vet även att ortnamn (Andersson 2017) och sägner (Tuan 1991, s. 686) stärker människors platsanknytning. I koloniala sammanhang kan därför detta utforskas genom att ställa den breda frågan om vilka signaler om inkludering respektive exkludering som de språkliga representationerna innehåller.